

TANULMÁNY

Ranulf Glanvill jogkönyve és az angol esküdtszék felemelkedése*

✍ *Antal Tamás egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem (Szeged)*

Az angol és az európai esküdtszék története szorosan összefonódik a büntető eljárásjoggal, azonban méltánytalanul kevés szó esik arról, hogy – legalábbis a szülőföldjének tekintett Angliában – a magánjogi viták bírói eldöntésében is éppen olyan fontos szerepet töltött be, mint a bűnvádi törvénykezésben. Ennek eredete az esküdtbíráskodás gyökeréig hatol vissza a jogtörténelemben: az angol szokásjog, a *common law* kialakulásának kezdeti időszakáig, amelynek hőskora a 12. század második fele és a 13. évszázad volt. Az idősakra jellemző magyarországi forráshiánnyal szemben a korai angol joggyakorlatról kifejezetten nagyszámú dokumentumot tárt fel s őrzött meg a történetírás. Közülük a *Glanvill*-ként ismert joggyűjtemény hazánkban eddig jobbra elkerülte a figyelmet – noha a birtokjogi esküdtszék létrejöttének folyamata érzékletesen rajzolódik ki benne –, csakúgy, mint II. Henrik azon törvényei, melyek a vádeszküdtszék ösét hívták életre.

Bevezetés

Az első jelentős tartományi *jogkönyvek* keletkezésének ideje, a 13. század eleje a társadalmi és közjogi megújulást hozó rendiség formálódása mellett az alacsony- és a magasbíráskodás kialakulásának kora volt kontinensünk római katolicizmus áthatotta területén, bár a magánjogi s a büntető ügyszak a bírói ítékezésben még nem vált el egymástól, miként a bíráskodás és a közigazgatás sem különült el intézményeiben, sem egzakt funkcióiban. Mindezekon túl az említett évszázad az akkuzatórius és az inkvizitórius eljárás időbeli választóvonalát jelentette Nyugat-Európában, amelynek következtében a bírúk, a bíróságok és a felek joghelyzete számos változáson ment keresztül.¹ Lényeges megemlíteni az egymással párhuzamosan

fejlődő *civilisztika* és *kanonisztika* tudományát, módszertanát (glossátorok, kommentátorok) is, amelyek képviselői a posztklasszikus kori római jogi műveltséget, a justinianusi magánjogi intézményeket,² valamint a latin szaknyelvet továbbították Itáliából és Bizáncból Európa nyugati, majd középső részei, régiói felé a jogtudó hivatalnokértelmiségen (praktikusok), illetve az egyetemeken (legisták) keresztül.³

1. A *Glanvill*-rejtély

Az angol jogtörténet első olyan forrása, amely a 12–13. századi német [pl. a Szász, a Sváb, a Német és a Frank tükrök (*Spiegels*)],⁴ észak-itáliai (pl. *Libri Feudorum*) és francia (pl. *Coutumes de Beauvaisis*) jogköny-

* Jelen közlemény az *Újabb kutatások Magyarország alkotmány-, közigazgatás- és jogszolgáltatás-történetéhez – európai kitekintéssel (1848–1918)* című, OTKA K 101.735 nyilvántartási számú pályázati programba illeszkedik. A szerző ezúton is köszönetét fejezi ki a programvezető Ruzsoly József professor emeritusnak a tanulmányhoz szükséges külföldi kutatás lehetővé tételéért.

1 *Antal Tamás*: A bírúk helyzete a középkori német jogkönyvekben és az angol szokásjogban. *Jogtudományi Közöny*. 2012. 5. sz. 233–239.

2 *Molnár Imre–Jakab Éva*: Római jog. Szeged, 2001. 68–72., *Földi András – Hamza Gábor*: A római jog története és intézményei. Budapest, 1996. 107–110., *Bónis Péter*: Az európai közös jog születése. Budapest, 2011. 51–65., 67–73., *Hamza Gábor*: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Budapest, 2002. 30–37.

3 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. = *Ertekezések a történeti tudományok köréből* 63. Budapest, 1972. 63–70., 83–84., 140–161.; *Erdő Péter*: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest, 2001. 89–124., 127–131.; *Bónis Péter*: A bolognai jogiskola Irneriust követő nemzedéke: Bulgarus, Martinus, Hugo és Jacobus. *Jogtörténeti Szemle*. 2011. 3. sz. 9–17., *Pokol Béla*: Középkori és újkori jogtudomány. Budapest–Pécs, 2008. 29–92.; *Bónis P.*: i. m. (2. jegyzet) 75–155.

4 *Eyke von Repgow*: A Szász tükrök. [Sachsenspiegel.] Közreadja *Blazovich László* és *Schmidt József*. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 5. Szeged, 2005.; A Sváb tükrök. [Schwabenspiegel.] Közreadja *Blazovich László* és *Schmidt József*. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 35. Szeged, 2011.

vek,⁵ valamint a kánonjogi *Decretum Gratiani*⁶ analógiájára az élő szokásjog összegzésének volt tekinthető, a *Glanvill* nevű szerzőnek tulajdonított *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie*.⁷ Az angol királyság *common law* jogáról és jogi relevanciájú szokásairól tudósított, pontosabban arról a jogról, amelyet a 12. századvégi westminsteri felsőbbbíróságokon – különösen a királyi *Court of Exchequer*-en – alkalmaztak, továbbá az akkori *writ*-ekről,⁸ melyeket *kereseteknek* vagy *királyi parancsoknak* szokás fordítani. Az angol „közönséges jog” kialakulásának időszaka, hőskora volt, amelyben a mű fogant, tehát nem a kiforrott angol-szász és normann alapú szokásjogot, hanem az evolúció útján biztosan haladó, még „nyers” *common law*-t tükrözi vissza.⁹

Az „Értekezés” (*tractatus, treatise*) formai érdekessége, hogy mind a *szerzőjének kiléte*, mind a keletkezésének pontos *kelte* máig vita tárgyát képezi az angol történészek között. Az ismert kéziratok relatíve magas száma (38 darab) ugyancsak bonyolulttá teszi e kérdéseket. Abban egyetértenek a tudósok, hogy II. Henrik uralkodásának idején írták a művet, a belőle előtűnő bírósági döntések alapján valamikor 1187. november 29. és az uralkodó elhunytá, 1189. július 6. között.¹⁰ Ebből a kiindulópontból nézve bizonyossággal állítható, hogy II. Henrik valamely *kánonjogot és római jogot is tanult bírója, bírái* avagy egyéb jogásza(i) volt(ak) a tényleges szerző(k). Az idevonatkozó elméletek *négy konkrét személyre* irányítják a figyelmet a *szerzőség szempontjából*: magára Ranulf de Glanvill királyi és utazóbírára (*justiciar, voyaging emissary*), valamint az unokaöccsére, Hubert Walter Canterbury-i érsekre (1193–1205), továbbá Geoffrey Fitz Peter érsekre és e méltóságban Hubert utódjára, illetve Godfrey de Lucy winchesteri püspökre (1189–1204), egyben Glanvill hivatali jogelődjének a fiára. Minden esetre az *opus* tartalma arra engedi következtetni a kutatókat, hogy nem egy már nyugalmazott államférfiről s annak visszaemlékezéseiről van szó, hanem inkább azon tizenhárom aktív királyi bíró egyikéről, akik az

említett időszakban a *curia regis*-ben – azon belül a kincstári javakért 1118-tól felelős ún. „sakkáblakamarában” – tevékenykedtek (*barones de scaccario*).¹¹

Ami *Ranulf de Glanvill* (1112–1190) mellett szól, az a jelentős tény, miszerint a 13. században már az ő nevével illették a kompilációt, továbbá, hogy az első könyv 6. artikulusa kifejezetten megemlíti a teljes nevet egy, az idézésről írt példálózó formulánál. Ugyanakkor annak a valószínűsége sem zárható ki, hogy *nem egy szerzőt, hanem többet jelöl* a Glanvill szó, mivel a középkori „szerzői jog” más tartalmi elemeket rendelt a szerzőséghez és az idegen szövegek átvételéhez, mint a modern.¹²

Némelyek azt is gyanítani vélik, hogy a mű *befejezetlen*: valójában csak egy nagyobb könyv tervezete volt, s talán Oroszlánszívú Richard (1189–1199) kereszties hadjárata miatt hagyták torzóban.¹³ Végül is e rejtély megoldása inkább érdekes, mint lényeges; de az bizonyos, hogy a *Tractatus* alkotója a királyi kúriának a 12. század utolsó harmadára eső működését, valamint szokásjogát magabiztosan és autentikusan, egy magasan képzett gyakorló jogász tollával írta meg.¹⁴

A sokszor így csak *Glanvill*-ként emlegetett jogkönyv a kialakulóban lévő angol jogrendszerből első olvasatra a kereseteknek és a királyi parancsoknak (*writs*) szenteli a figyelmet, de ennél jóval többet tartalmaz: a formulákból kiindulva *az alkalmazott jog* egy szignifikáns részét tárja elénk. A szövegváltozatok nyelvezete különböző szintű, de többnyire átlagos latin, amelyből arra következtethetünk, hogy a szerző kellően ismerte a római jogi szaknyelvet, de nem azt, hanem feltehetően a *középkori angolt vagy a franciát használta* a mindennapi törvénykezésben.

2. A jogkönyv struktúrája és jellemzői

A Glanvill-féle mű forrásait feltehetően a szerző által ismert *keresetgyűjtemények és néhány törvény* szövege képezte. Utalások találhatók benne olyan jogintéz-

5 *Ruszoly József*: Európai jog- és alkotmánytörténelem. = Opera Iurisprudentiae I. Sorozatszerk.: Balogh Elemér. (A Pólay Elemér Alapítvány kiadványai) Szeged, 2011. 34., 42–43.

6 *Decretum Magistri Gratiani* [1140 körül] = Concordia discordancium canonum. In: Corpus Iuris Canonici. Instruxit: *Aemilius Friedberg*. Pars prior. Graz, 1995. [cii + 1468 hasáb]

7 *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie qui Glanvilla vocatur*. / The Treatise on the Laws and Customs of the Realm of England Commonly Called Glanvill. Editors: G. D. G. Hall, M. T. Clanchy. Oxford, 1965. (reprint: 1998.) 1–177. A bevezetőt (xi–lxxxvi.) írta és a latin szöveget angolra fordította *George Derek Gordon Hall*.

8 *R. C. Van Caenegem*: Royal Writs in England from the Conquest to Glanvill: Studies in the Early History of Common Law. = Publications of the Selden Society 77. London, 1959. 105–346., *J. H. Baker*: An Introduction to English Legal History. Oxford, 2007. 53–67., *Ruszoly József*: Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat Európában. Budapest, 1996. 175–177.; *Vörös Imre*: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. KRIM Bt., Budapest, 2004. II. kötet 22–25.

9 *S. F. C. Milsom*: Historical Foundations of the Common Law. Oxford, 1981. (reprint: 2009.) 37–59.

10 *Hall*: i. m. xxx–xxxii.

11 *Ralph V. Turner*: Who was the Author of Glanvill? Reflections on the Education of Henry II's Common Lawyers. In: Uő.: Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England. London, 1994. 72–73., *S. J. Bailey*: Ranulf de Glanvill and His Children. The Cambridge Law Journal. 1957. Vol. 15, No. 2, 163–182.; *Caenegem*: i. m. (8. jegyzet) 9–10., *Bónis Gy.*: i. m. (3. jegyzet) 144–146.

12 *Jakab Éva*: Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában. Budapest, 2012. 67–78., 92–94., 175–182.

13 *Gergely Jenő*: A pápaság története. Budapest, 1982. 115., *Kajtár István – Herger Csabáné*: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest–Pécs, 2013. 163–164., *Szántó György Tibor*: Anglia története. h.n. [Budapest], 1994. 60–63.

14 *Hall*: i. m. xxxiii., *Turner*: i. m. (11. jegyzet) 87–88., 90–101.

ményekre, melyeknek az eredete ma is ismert: például a *Clarendon-i Constitutio*-ból (1164), a *Clarendon-i Assize*-ből (1166) s a *Northampton-i Assize*-ből (1176), valamint az angol lordkincstárnok és az *Exchequer* tevékenységéről, működéséről szóló *Dialogus de Scaccario*-ból (1179).¹⁵ Justinianus *Institutiones*-ének (533) némely fordulatai s számos, a római jogban használt latin kifejezés szintén felfedezhető benne, azonban a pontos jelentésükre csupán következtetni tudunk, mivel a római jog legfeljebb a szerzőre gyakorolt doktrinális hatást, nem pedig a rendszerezett joganyagra.¹⁶ A *kánonjog forrásaira* való kifejezett utalás nyomokban fedezhető fel benne, konkrétan csak III. Sándor pápának a gyermek törvényességét legitimáló utólagos házasságkötésre vonatkozó dekrétumára található tartalmi „hivatkozás”. A római és a kánonjog angliai hatásai vagy azok nem léte egyébként is megosztja a tudományosságot.¹⁷

A harmincon felüli számú szövegváltozatot G. E. Woodbine két nagyobb típusba: az *alfába* és a *bétába* sorolta, amely osztályozást R. W. Southern is fenntartotta.¹⁸ Az alfa szövegek *tractatus* formában nagyszámú egységekre (rubrikaszerű rovatkora) oszlanak, a *béták viszont tizennégy könyvre tagolódnak*, amelyekben fejezetek és artikulások találhatók, ez utóbbiak többnyire megfelelnek vagy megfeleltethetők egy-egy alfabeli rovatnak. Az alfa és a béta textusok eltérő utalásrendszert s helyenként érezhetően különböző latin szókészletet alkalmaznak, valamint a stílusuk sem egyezik: nyilvánvaló, hogy az egymástól átvett szövegeket olykor átírták a másolók, anélkül azonban, hogy a jogi szakkifejezéseket érdemben megváltoztatták volna. A béta verziók egy része *kiegészítéseket* tartalmaz, amelyek lehetnek hagyományos glosszák, de származhatnak magától a szerzőtől is. A két típus közül az alfák keletkezettek időben előbb, s a béta szövegek az előzők laza, asszociatív belső struktúráját állították egy logikusabb, „könyvszerű” rendszerbe. A

korai kéziratokban neveket vagy névrövidítéseket is olvashatunk, amelyek az alfákban változó helyeken, a bétákban azonban mindig a margón található.¹⁹

A 13. században számos másolat készült az eredetiről, amelyeket a kor hagyományai szerint hozzácsatoltak máshonnan átvett és kompilált szövegekhez, gyűjteményekhez is. Az első érdemi felülvizsgálatát 1229-re datálják. 1240 körül egy kancelláriai fogalmazó az egyik béta típusú szöveget kimásolta és hozzáillesztette egy 21 rendeletet (*ordinances*) s *writ*-jegyzéket tartalmazó gyűjteményhez. Erről a műről későbbi kópiákból tudunk. Valószínűleg még a század első felében egy alfa verzióról francia nyelvű fordítás is készült.²⁰ Később zsinórmértékül szolgált a keresetek tekintetében Henricus de Bractonnak,²¹ majd pedig a Bracton-féle *opus magnus* rövidített és kiegészített változata, a *Fleta* alkotója használta fel. Az utóbbi a munkája bevezetőjének körülbelül négyötöd részében nem Bractont idézi, hanem egyértelműen Glanvill prológusát vette át.²² A skóciai *Regiam Majestatem* szerzője, egy 14. századi jogász, szintén modellként alkalmazta.²³

A vizsgált joggyűjtemény – melyhez innentől a hivatkozott, G. D. G. Hall által 1965-ben közreadott vegyes, de leginkább a „B” jelűként nyilvántartott béta szövegváltozatot használjuk – a *világi jogesetek természetét* dogmatikailag a magánjog (*placita ex contractu / civile*) és a büntetőjog (*placita ex maleficio / criminale*) kettősségére osztotta.²⁴ Mindkettő területén további két típust különböztetett meg: a király személyes joghatósága alá tartozókat és azokat, amelyekben a megyei sheriffek jártak el. A király személyes bíróságai hatáskörébe utalta a következő *bűncselekményeket* s a miattuk indult eljárásokat: a király megölését, a királyság vagy a haderő elleni árulást, a kincslet család eltitkolását, a királyi vagy országbéke-törést, a szándékos emberölést, a gyűjtogatást, a rablást, a nemi erőszakot, a hamisítást és az egyéb hasonlóan sú-

15 H. G. Richardson: Richard fitz Neal and the Dialogus de Scaccario, I–II. The English Historical Review. 1928. Vol. 43, No. 170, 161–171., No. 171, 321–340.

16 Hall: i. m. xxxiv–xxxviii.

17 Ralph V. Turner: Roman Law in England before the Time of Bracton. In: Uő.: Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England. London, 1994. 45–69., *Eukasz Jan Korporowicz*: Roman Law in Roman Britain: An Introductory Survey. Journal of Legal History. 2012. Vol. 33, No. 2, 133–150.; *Reinhard Zimmermann* ideillő elméletét és főbb műveit (pl. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford, 1996; Der europäische Charakter des englischen Rechts: Historische Verbindungen zwischen civil law und common law. Zeitschrift für Europäisches Privatrecht. 1993. Vol. 1, No. 1, 4–50.) bemutatja *Orosz Gábor*: Anglia és a római jog. In: Publicationes Doctorandorum Juridicorum Szeged. Tomus I. (Fasc. 18.) Szeged, 2001. 497–515.; *Molnár-Jakab*: i. m. 78., *Hamza*: i. m. 81–83., 184–189.

18 Glanvill: De Legibus et Consuetudinibus Regni Angliae. Editor: George E. Woodbine. = Yale Historical Publications: Manuscripts and Edited Texts 13. New Haven–London, 1932., *Richard W. Southern*: A Note on the Text of ‘Glanville’. English Historical Review. 1950. Vol. 65, No. 254, 81–89.

19 Hall: i. m. xl–xlvii., li–lii.

20 Részletesen lásd H. G. Richardson: Glanville Continued. Law Quarterly Review. 1938. Vol. 54, No. 3, 381–399.

21 *Henricus de Bracton*: De legibus et consuetudinibus Angliae. / On the Laws and Customs of England. Translated, with revisions and notes, by Samuel E. Thorne. Publ. in 4 vols. Cambridge, Mass., 1968–1977.; *Frederic William Maitland*: Selected Passages from the Works of Bracton and Azo. = The Publications of the Selden Society 8. London, 1895. xxiv., 11., 77., 152.; *J. L. Barton*: The Authorship of Bracton: Again. Journal of Legal History. 2009. Vol. 30, No. 2, 117–174., *Paul Brand*: The Date and Authorship of Bracton: a Response. Journal of Legal History. 2010. Vol. 31, No. 3, 217–244.

22 *Fleta*. Editors: H. G. Richardson and G. O. Sayles. = The Publications of the Selden Society 72. London, 1955. II. kötet, 1–3.

23 *Regiam Majestatem* and *Quoniam Attachiamta*. Based on the text of Sir J. Skene. Edited and translated by the Rt. Hon. Lord Cooper [Thomas Mackay Cooper]. = Stair Society Series 11. Edinburgh, 1947.

24 Ugyanez Bractonnál in *Maitland*: i. m. 165–168. Bracton idézett művében a *placita* szó olykori alkalmazása a szokott *actiones* helyett valószínűleg szintén Glanvill hatása.

lyos bünteteket, amelyekért szankcióként halálbüntetés vagy a végtagok elvesztése járt. A lopást azonban a sheriffek s a megyei bíróságok előtt rendelte büntetni. Ha a bárók éppen nem törvénykeztek, az említett tisztségviselő ítélte az ún. „veszekedési” (talán becsületsértési), valamint a verekedési, illetve a testi sértéssel együtt járó ügyekben is, kivéve, ha az utóbbit a királyi béke megtörésével hozta összefüggésbe a vádló.²⁵

A királyi fórumaihoz (bíráihoz) sorolt *magánjogi perek* voltak különösen: a bárók ügyei, a magánegyházi javadalmak patrónusainak vitás ügyei, a személyállapotú perek, az özvegyi jogviták, ha a nőnek a járandóságát még nem adták ki, továbbá a be nem fizetett bíróságok biztosítása, amelyeket maga a királyi bíróság szabott ki, illetve a hűbér- vagy egyéb hűségesküvel s az alóla való felmentéssel kapcsolatos keresetek, úgyszintén a királyi birtokok megsértésének esetei (*purprestures*), a nem egyházi személyek adósságperei, valamint az ingatlanok tulajdonával, birtoklásával összefüggő jogviták, kivéve, ha a kérdést csak helyszíni bejárással lehetett eldönteni.²⁶

Ezután részletezte a Glanvill-féle mű *első könyve* az eljárás – főként a birtokperek – megindításával összefüggő, valamint a közös természetű szabályokat (az idézés, a megjelenés, a meghatalmazott küldése, a távollét kimentése, a törvényes birtoklás joga vagyis a *seisin*²⁷ bizonyítása, stb).²⁸ A *második könyv* a korai esküdtzéki birtokjogi eljárásról; a *harmadik* a jogilag helytállásra kötelezett harmadik személy (hűbérúr, *chief lord*) perbeli szerepéről; a *negyedik* a magánegyházi javadalmakról és a plébános kijelölés jogáról; az *ötödik* a szabad és a kötött személyi (jobbágyi) státuszról; a *hatodik* a házasságkötés alkalmával a férj által a feleségnek az özvegyiség idejére adott egyharmad birtokrészről (*dos, dow*); a *hetedik* – igen terjedelmes rész – pedig a családi vagyonról, típusairól (főként az öröklött és a szerzett birtokról, valamint a *maritagium*ról), az örökléséről, az örökösökről (külön a nőkről s a törvénytelen gyermekekről), valamint az e körben felmerülő jogvitákról szolt.

A *nyolcadik könyv* a királyi bíróságon kötött szerződésekről, „baráti” egyezségekről, továbbá a bírósági feljegyzésekről (*records*); a *kilencedik* az úrnak tett hűségeskürről (kötött földbirtok, szabad ingatlan, köl-

csön és a szolgálat esetére) s a *homage* tartalmáról; a *tizedik* a kölcsönökről, a zálogról, a hitelezőkről, az adásvételről, a lopott dologért való felelősségről; a *tizenegyedik* a (jogi) képviseltről; a *tizenkettedik* az első fokon a király elé tartozó és a bérlőket védő, az urak kegyetlenkedése elleni, továbbá a dolgok kiadására irányuló, heterogén keresetekről (*writs of right*);²⁹ a *tizenharmadik* a különböző tények megállapítására irányuló eljárásokról (*recognitions*) – pl. életkorra, jogutódlásra, világi-egyházi birtok elkülönítésére, jogügyletek ingyenességére vagy visszterhességére vonatkozóan –, valamint a birtoktól való jogszerűtlen megfosztással szembeni védelemről (*writ of novel disseisin*); végezetül a *tizennegyedik könyv* a bűncselekményekről s az elkövetőkkel szembeni eljárásokról rendelkezett.

A *Tractatus* összesen 76 különböző *writ*-et nevesített, amelyek jellegüket nézve inkább fordítandók királyi parancsnak, mint keresetnek, ugyanis általában a sheriffnek szóló utasításokat tartalmaztak az eljárással összefüggésben. Jellegüket tekintve lehetnek perkezdő (*original, initial, litigation*), pervezető vagy közbenő (*mesne process*), valamint végrehajtási (*execution after judgement*) *writ*-ek, avagy a bíróság szempontjából nézve királyi, földesúri, hűbéri, egyházi vagy grófsági törvényszék előtt alkalmazandó parancsok.³⁰

3. A birtokperekben eljáró esküdtzék – a Grand Assize

A birtokkal kapcsolatos jogviták középpontjában általában az említett „*seisin*” állt,³¹ amely a középkori Nyugat-Európában jól ismert *osztott tulajdonjoggal* ápolta közeli rokonságot.³² Egy korai 13. századi példán keresztül mutatjuk be a lényegét. 1214-ben egy perben az alábbi birtokkérdés adódott: a diakónus Adam de Wikes bérlője volt Bernard fia John földjének, majd a bérleti jogát a fiának, Peter-nek adta át, aki John-nak szabályszerűen hűséget (*homage*) fogadott. A birtokot innentől Peter bérelte *seisin*-nal, de úgy, hogy közben Adam továbbra is a birtokon belül állt: ténylegesen ott lakott. Amikor Peter elhunyt, akkor az apja még életben volt, akárcsak a testvére, William; így történt, hogy mindketten jogot formál-

25 Glanvill, I. 1–2., XIV. 8. §§.

26 Glanvill, I. 3–4. §§.

27 *Milsom*: i. m. 119–122., 137–143.; *Ralph V. Turner*: The Royal Courts Treat Disseizin by the King: John and Henry III, 1199–1240. In: Uő.: Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England. London, 1994. 251–268.

28 Glanvill, I. 5–33. §§.

29 *Caenegem*: i. m. (8. jegyzet) 206–234.

30 *Hall*: i. m. 199–201.

31 *Caenegem*: i. m. (8. jegyzet) 306–316.; *Donald W. Sutherland*: The Assize of Novel Disseisin. Oxford, 1973. 11., *S. Sheridan Walker*: Eigentum. Rechts- und Verfassungsgeschichte. England. In: Lexikon des Mittelalters. III. Stuttgart–Weimar, 1999. 1721–1722. hasáb.

32 *Ruszoly*: i. m. (5. jegyzet) 133., 174–175.; *Blazovich László*: Tulajdonjog, családi vagyonjog és öröklési jog. In: A Sváb tükör. Közreadja Blazovich László és Schmidt József. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 35. Szeged, 2011. 29–43., különösen: 29–33.; *Werner Ogris*: Dominium (privatrecht.). In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. (HRG) I. Berlin, 1971. 755–757. hasáb, *H.-R. Hagemann*: Eigentum. Geteiltes Eigentum. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. (HRG) I. Berlin, 1971. 891–893. hasáb, *P. Weimar*: Eigentum. Rechts- und Verfassungsgeschichte. Römisches und gemeines Recht. In: Lexikon des Mittelalters. III. Stuttgart–Weimar, 1999. 1714–1716. hasáb.

tak a földre. Adam hivatkozva a hosszan tartó tényleges birtoklásra, William pedig mint a feltételezett örökös (várományos) követelte magának/maguknak a *seisin*-t. Ám John szintén vindikálta azt, mivel ő volt a tulajdonképpeni földesúr, aki hozzájárult a jogutódláshoz. John elutasította a többiek jogi igényét az ingatlan *seisin*-jára, de Adam-nak megengedte, hogy mégis a földjén lakjon William nélkül – mivel az utóbbit nem kedvelte –, melyből következett, hogy William-nek valószínűleg később sem akart bérleti jogot engedni. Adam a fiára való tekintettel nem fogadta el a méltányos ajánlatot, és jogát a *seisin*-hoz perben kívánta érvényesíteni, amelyet azonban elveszített: a törvényes birtoklás joga John-ra szállt vissza a bíróság döntése alapján, mivel az eredeti kontraktus valószínűleg csak Peter élete végéig szólt.³³

Hogy a *birtokjogi kérdések bizonyítása* nem volt egyszerű – mondhatni *probatio diabolica*, ahogy a középkori jogászok találóan írták³⁴ – jól mutatja az, hogy a Glanvill-féle *tractatus* egy egész könyvet szánt e kérdések eldöntésére abban az esetben, ha a felperes kellő tényekkel – ideértve a határbejárást is (*holding a view of the land*) – nem volt képes bizonyítani állítását, de a kockázatos bajvívással (*battle*) sem kívánta alátámasztani követelésének jogszerűségét;³⁵ ekkor a nagy esküdtszék (*Grand Assize*) előtti eljárás volt alkalmazandó. Az erre irányuló igényét a felperesnek kifejezetten ki kellett jelentenie a királyi bíró előtt, s utána e bizonyítási eljárástól már nem állhatott el: helytállt vagy elbukott a próbán (*stand or fall by the assize*). Azonban kizárhatta az esküdtszék alkalmazását, ha például a felek vérokonok voltak és a felperes ugyanazon parentélaágból származott, amelyből a hagyatéki birtok – a per tárgya – háramlott. Ezt a kifogást az alperes – inkább: birtokban lévő fél (*tenant*) – vagy elfogadta, vagy nem. Ha igen, akkor az esküdtszék nem volt megalakítható, hanem a bíró előtt kellett szóban bizonyítania a felperesnek, hogy a föld őt (mint például örökös) illette. Ha a rokonság vagy a származás kérdése volt vitás, előbb azt kellett tisztázni. Az érdemi bizonyítási eljárás csak azután vehette kezdetét, ha az előkérdések megoldódtak, és a kifogások alaptalanok voltak.³⁶

A Glanvill-féle jogkönyv szerzője szerint a szóban lévő nagy esküdtszék egy királyi kegyes adomány volt a népnek, mellyel a bárók is egyetértettek. Az intézménytel a király figyelembe vette, miszerint mindenki-

nek joga volt bizonyítani egy szabad birtokra (*freehold*) vonatkozó jussát anélkül, hogy a bajvívás kétséges kimenetelét az emberéletre és a testi épségre nézve vállalnia kellett. „Ekként a felek elkerülhetik a legszörnyűbb büntetést: a váratlan és időelőtti halált, vagy legalább az örökké tartó kegyvesztettséggel járó szegység, amely a szomorú és gyalázatos szót követi [...] a vesztes fél szájából.” Így e jogintézmény mindezekelőtt a méltányosságon (*equity*) alapult s az igazságon, melyet általa könnyebben és gyorsabban lehetett szolgáltatni. Az esküdtszéki eljárásban a mulasztások jogszerű igazolására kevesebb módot biztosítottak, mint a bajvíváskor, ezért a szegények pénzt is megtakaríthattak vele, ráadásul a párbajban csupán egy-egy személy állt szemben egymással, a *Grand Assize* esetében azonban legalább tizenketten tettek esküt, így e bizonyítási eljárás eredménye jogilag többet ért.³⁷

A korai (magánjogi) esküdtszéket rendszerint *Grand Assize*-nek (*magna assisa*) és nem *jury*-nak hívták. E fórumon olyan ügyeket lehetett eldönteni, melyek földingatlanlannal, valamely mögöttes jogviszonyból eredő szolgálattal, valamint a magánegyházi javadalmak betöltésének jogaival (*de iure aduocationis alicuius ecclesie, non solum uerus extraneum sed eciam uerus dominium; aduowson*) voltak kapcsolatban. A nemesi birtokok bírhatása kérdésében a lovagok akár urukkal szemben is felléphetek a *seisin* védelmében, de a per folyhatott idegenekkel (harmadik személyekkel) szemben egyaránt.³⁸ Az esküdtszék előtti bizonyításnak általában nem volt akadálya akkor, ha egyébként a bajvívásnak sem. Például, ha egy harmadik személy kezeskedett volna az alperes joga iránt, de mégsem jelent meg a tárgyaláson, akkor az alperes megvédhette magát nem csak bajvívás, de esküdtszék útján is.³⁹

Lévén *konszenzusos bíróság*, a birtokban lévő alperes félnek, ha beleegyezett az esküdtszéki bizonyításba a bajvívás helyett, egy *writ of peace* nevű keresetet kellett kérnie (vennie) a királytól, amely az addigi eljárást megszakította. Ezután a felperesnek kellett egy újabb *writ*-et igényelnie, amelyben a király elrendelte az esküdtszéknek négy becsületos lovag (köznemes) és a birtok szomszédságában élők általi megalakítását. A sheriff útján megbízott négy nemesnek (*knights*) tizenkét szomszédbeli (környékbeli) lovagot (*duodecim legales milites*) kellett kiválasztania, akik tudták, és eskü alatt majdan kijelentették, kinek volt erősebb joga

33 *James Masschaele*: Jury, State, and Society in Medieval England. New York, 2008. 63–64.; a 13. századi birtokperekre példákat hoz még *Donald W. Sutherland*: The Invention of „Color” in Pleading. In: On the Laws and Customs of England: Essays in Honour of S. E. Thorne. Editor: M. S. Arnold, etc. Chapel Hill, N.C., 1981. 187–189.

34 *Caenegem*: i. m. (8. jegyzet) 351.

35 *Ruszoly*: i. m. (5. jegyzet) 576–578.; *Badó Attila*: Esküdtszéki ítéletek. Futni hagyott bűnösök? h.n., 2004. 142., *Heinz Holzhauer*: Der gerichtlicher Zweikampf. In: Acta Jur. et Pol. Szeged. Tomus XLI. (Emlékkönyv dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára.) Szeged, 1989. 201–218.

36 Glanvill, II. 5–6. §§.

37 Glanvill, II. 7. § (1) bekezdés.

38 Glanvill, II. 13., IX. 6., 7. §§.

39 Glanvill, III. 5. §.

az ingatlanra nézve. A négy nemes nevét a sheriffnek fel kellett vezetnie a writ-re hátirat formájában, az alperesnek pedig jelen kellett lennie, hogy hallja a tizenkettek megválasztását, és szükség esetén érvényesítse velük szemben a jogos kifogásait.⁴⁰

A tárgyalás határnapját a bíró tűzte ki. Ha valaki nem tudott megjelenni, három napon belül önmaga vagy meghatalmazottja útján kimentette magát (*essoine*) arra hivatkozva, hogy akár az otthonában, akár a bíróságra menet megbetegedett; ha nem tette, akkor legkésőbb a negyedik napon személyesen kellett megjelennie, és naponként az egyik kezével esküt tennie, hogy a mulasztásaiban nem volt vétkes. A kimentéshez „kezest” is igénybe vehettek, aki szavatolta, hogy az általa támogatott fél a következő idézésre eljön. Ha nem mutatkozott a negyedik napon sem, vagy nem tett esküt, az uralkodó elé került az ügy Westminsterben, ahol a királyi bírák döntöttek felette. Ha ott sem jelent meg, elveszítette jogát a kérdéses földre.⁴¹ Másik kimentési okként a külhonban tartózkodásra hivatkozhatott a megidézett fél képviselője; ekkor negyven nap haladékot adtak a távol lévőknek. Ha valaki éppen a király szolgálatában állt, s ezalatt idézték, szintén negyven nap haladékban részesült, ha pedig zárándoklaton vett részt, az út időtartamának figyelembe vételével a bíró döntött afelől, mennyi haladék lesz adandó neki. Ha Jeruzsálembé zárándokolt valaki, minimum egy évre megszakadt az eljárás.⁴² Olykor egyéb körülményeket is elfogadtak kimentő oknak, ha három napon belül nem jött el az egyik fél, noha a másik ott várakozott: például az áradást, vagy más előre nem látható s el nem hárítható „balesetet”. Arra nézve, mi a felperes mulasztásának jogkövetkezménye a per folytathatóságát illetően, több megoldás is létezett: ha kizárólag a saját ügyében perelt, az okozott költséget viselnie kellett, a megjelent felet pedig elbocsátották újabb határnap kijelölése nélkül, ha viszont az országbéke (*the lord king's peace*) megszegését – s ezáltal magát a királyt – érintette az ügy, börtönbe kellett vetni mindaddig, amíg nem volt hajlandó folytatni az eljárást.⁴³

Ha a felperes nem jelent meg a tárgyalás helyszínén, s ezzel akadályozta az esküdtszék megalakítását, a négy lovag a távollétében is kiválaszthatta az esküdteket, de ebben az esetben nem tizenkettőt, hanem többet avégből, hogy később a velük szembeni jogos kifogásoknak helyt lehessen adni újabb idézés nélkül. Ha a négy lovag nem volt mind együtt, akkor az alperes beleegyezésével a megjelentek – kiegészítve e testületet a bíróságon épp ott lévő más köznemesekkel – jelöl-

hették ki az esküdteket. Szokás volt mindezért – a biztonság okából – négynél több lovagot idézni egyszerre. Az *elvi cél a praktikus és igazságos esküdtszék* biztosítása volt.⁴⁴ Azonban előfordulhatott az is, hogy nem sikerült tizenkét megfelelő nemest találni. Ez esetben az alperes erősebb jogát nem lehetett pusztán e körülmény miatt *ipso facto* megállapítani, hanem – ha a feltételek fennálltak – az esküdtek felajánlhatták a bíróságnak, hogy bajvívással állnak ki valamely fél igaza mellett.⁴⁵

Ha viszont a tizenkét esküdt személyében sikeresen megegyeztek, a sheriff feladata volt a *jurator*-okat a királyi parancsban megjelölt helyre és időre egybehívni avégett, hogy eskü alatt (*oath*) kijelentsék: *a felek közül kinek volt erősebb joga a földhöz vagy a szóban lévő dologhoz*. Mindezt megelőzően az esküdteknek közvetlen ismeretekkel kellett bírniuk a releváns körülményekről és a birtokviszonyokról, amelyekről természetbeni „szemlével” meg is győződtek (*view the land*), vagy az atyjuktól kellett azokat hallaniuk oly helyzetben, hogy úgy fogadhassák el igaznak, mintha maguk észlelték volna őket. A tárgyalás napján az eljárást nem lehetett megszakítani, ha ott volt az alperes, ha nem, mivel a jelenléte a bizonyítás folyamán már nem minősült nélkülözhetetlennek: ha részt vett is, nem hozhatott fel olyan formai jellegű tényt vagy érvet, amely az eljárást akadályozhatta volna. A felperes igazolt távollétekor azonban a tárgyalást el kellett halasztani, s új határnapot kitűzni.

Amikor végül elérkeztek a *Grand Assize* tagjai a nyilatkozatuk (még *recognition*, nem *verdict*!) közös megtételéhez, három eset fordulhatott elő: 1. mindannyian ismerték a jogszerű választ a kérdésre, vagy 2. egy részük tudta, a többi nem, avagy 3. egyikük sem volt tisztában a jogilag helyes válasszal. Az utóbbi helyzetben a bíró és a felek más esküdtekhez fordultak mindaddig, amíg az igazat „meg nem találták”. Ha az esküdtszék tagjainak egy része volt bizonytalan, vagy a véleményük megoszlott abban, melyik félnek adjanak igazat, s ezt a bíró előtt ki is jelentették, őket másokkal volt szükséges pótolni mindaddig, míg legalább tizenketten meg nem egyeztek a válaszban.⁴⁶

Ha tehát a tizenkét lovag egyezségre jutott az „ügy igazát” (*the truth of the matter*) illetően, a bíró előtt ki nyilatkoztatták, melyik félnek volt erősebb joga a földbirtokra vagy a jogvita más tárgyára. Ha a birtokban lévő alperesnek adtak igazat, őt a bíró a perből egyszer s mindenkorra – mai műszóval: jogerősen – elbocsátotta. Amit ugyanis a királyi *Grand Assize* eldöntött, azt újból nem lehetett per tárgyává tenni. Ha vi-

40 Glanvill, II. 8–11. §§, lásd még a IV. 6. § (3) bekezdést!

41 Glanvill, I. 10–14., 17., 31. §§, vö.: XIII. 25. §.

42 Glanvill, I. 26., 27., 29. §§.

43 Glanvill, I. 32., 33. §§.

44 Glanvill, II. 12. §.

45 Glanvill, II. 21. §.

46 Glanvill, II. 15–17. §§.

szont a *felperes javára ítélték* az esküdtek, a másik fél elveszítette a kérdéses földet, s ki kellett adnia mind a gyümölcsöket és jövedelmeket, amelyek a jogszerűtlen birtoklásából eredtek. Ha a felperes nyerte a pert, egy újabb *writ*-et is igényelnie kellett azért, hogy a sheriff a birtokba haladéktalanul bevezesse őt (*to put without delay in seisin*). Ugyanakkor az esküdtek kötelesek voltak *megfontoltan* határozni, ha nem így történt és elhamarkodottan döntöttek, bírságot kellett rájuk kiszabni. Ha azonban kiderült, hogy hamisan esküdtek, elveszítették minden ingóságukat, amelyek így a királyra szálltak, ám az ő kegyéből (*great mercy*) az ingatlanukat megtarthatták. Emellett a hamisan esküvőket legalább egy évig fogságba kellett vetni, s egyben infámissá váltak.⁴⁷

Mindaz, amiről eddig szoltunk nem tévesztendő össze azzal a jogintézménnyel, amely szintén feltűnt a Glanvill-féle gyűjteményben – különösen annak XIII. könyvében –, s amely tizenkét szabad és tisztességes férfi közreműködésével történő *tudományvételt* takart (= *assize*) rendszerint örökösödésből eredő birtokjogi (*writ of mort d'ancestor*)⁴⁸ vagy rendes birtokvédelemmel kapcsolatos (*writ of novel disseisin*),⁴⁹ illetve a magánegyházak patrónusai plébános kijelölési jogával összefüggő (*writ of darrein presentment*)⁵⁰ vitákban. Ezen utóbbi testületek ugyanis nem a jog-, hanem az előzetes ténymegállapítás (*presentation, recognition*) sajátos bizonyítási eszközei voltak.⁵¹

Az eljárás lényege nagyban hasonlított a fentiekben tárgyaltakra. Az *assize* megalakításához azonban nem kellett előzetesen négy lovagot kijelölni, hanem a felek együttes jelenlétükben, maguk választották ki az esküdteket. Az alperes távolléte esetén nem kellett újabb határnapot kitűzni; ekkor csak a felperes alakította meg az esküdtszékét, majd a tagjainak nevét a sheriff a *writ* hátoldalára jegyezte fel. A szemle a felek együttlétében volt megtartandó, de ha az alperes a harmadik napon sem jelent meg, akkor nélküle is eljárhattak. Ebből is kitűnik a különbség: a *Grand Assize*-nál háromnapos, az *assize*-nál csak kétnapos kimentésnek volt helye, ha pedig jogtalan birtokfoglalás történt, az alperesnek egyáltalán nem létezett kimentési lehetősége.⁵²

Ha az esküdtek a szemlét követően a felperes állítását osztották, akkor őt a birtokba vissza kellett helyez-

ni, ha fordított volt a döntésük, az alperest – ha bár nem is vett részt az eljárásban – meghagyták a jogai- ban. Ugyanakkor egyik eset sem eredményezett végleges *res iudicata*-t, így más keresettel (*writ of right*) folytatni lehetett a jogvitát. Abban a helyzetben viszont, ha mindkét fél jelen volt, a kifogásaikat is érvényesíthették az *assize* törvényességével összefüggésben: pl. a felperes jobbági vagy házasságon kívül született mivolta eleve akadálya volt az esküdtekkel történő birtokbejárásnak, úgyszintén, ha az alperes az ingatlan birtoklásának nem csak a tényét, de a jogalapját is vitatta (hűbértartó, szabad bérlet, gyámolt vagyona, zálogbirtok), továbbá ha a felperes korábban a király ellen harcolt, vagy ha egy pénzért bérelt városi ingatlanról (*burgage tenure*) szólt az ügy. Ilyenkor csak más módokon lehetett a bizonyítást elvégezni.⁵³

Néha előfordult, hogy *nem tizenkét esküdte* alkalmaztak. Például, ha az egyik peres fél a kiskorúságára hivatkozott, de az életkorát tekintve kétely merült fel, a birtok fekvése szerinti szomszédságból nyolctagú *assize*-ot küldtek ki ennek eldöntése végett, mivel a kiskorúak a törvényes kor betöltéséig nem voltak kötelesek olyan nyilatkozatot tenni, amely az örökségként bírt birtokuk, az életük vagy a végtagjaik elvesztésével járhatott volna. Várni kellett, amíg a perben álló *minor* felnőtt (*to be of full age*).⁵⁴

Néhány évvel később az első Magna Charta az *assize* említett három főtípusát már mint a gyakorlatban élő és fenntartandó jogintézményeket erősítette meg 1215-ben (18–19. cikkelyek).⁵⁵

4. A büntető ügyekben résztvevő vádesküdszék – a *Grand Jury*

A tárgyalt jogkönyv keletkezésének idején, pontosabban három évtizeddel előtte, a II. Henrik korabeli *common law*-ban jelent meg a *vádesküdszék intézménye* (is), mint a szavahihető laikusok testületének másik formája. Az erre utaló forrásokat a Glanvill alkotója bizonyára ismerte, bár nem emelte be az általa taglalt eljárások közé. A vádemelésben közreműködő esküdtszék – egy, a heptarchia idejében keletkezett, s máig többféleképpen értelmezett 997. évi, Aethelred

47 Glanvill, II. 18–20. §§.

48 *Caenagem*: i. m. (8. jegyzet) 316–325.; *Sutherland*: i. m. (31. jegyzet) 43–44., 82. Vö.: Bracton, F252–F280. (in *Thorne*: i. m. III. kötet, 245–317.)

49 *Caenagem*: i. m. (8. jegyzet) 261–316.; *Sutherland*: i. m. (31. jegyzet) 14–20. Vö.: Bracton, F161b–F237a. (in *Thorne*: i. m. III. kötet, 18–204.)

50 *Caenagem*: i. m. (8. jegyzet) 330–335.; *Sutherland*: i. m. (33. jegyzet) 190–191. Vö.: Bracton, F237b–F251. (in *Thorne*: i. m. III. kötet, 205–244.)

51 Glanvill, XIII. 3–6., 19–22., 32–37. §§; *Roger D. Groot*: The Jury of Presentment before 1215. The American Journal of Legal History. 1982. Vol. 26, No. 1, 1–24.; *Roger D. Groot*: The Jury in Private Criminal Prosecutions before 1215. The American Journal of Legal History. 1983. Vol. 27, No. 2, 113–141.

52 Glanvill, XIII. 7. §.

53 Glanvill, XIII. 8–11. §§, 15. § (1) bekezdés. Az angol városi szabad birtokokról idevonatkozóan is ír *Szántó Richárd*: Fordulópontok az angol városfejlődés történetében a rendiség kialakulása előtt. Aetas. 2004. 2. sz. 96–109., különösen: 100–106., *Uő.*: Derby Grófság települései, birtokrendszere és társadalma (14–15. század). Szeged, 2005. 18–19.

54 Glanvill, XIII. 15. § (2) bekezdés, 16., 17. §§.

55 *Claire Brey*: Magna Carta: Manuscripts and Myths. London, 2010. 51.

királynak tulajdonított Wantage-i törvényen kívül⁵⁶ – az 1164. évi *Clarendon-i Constitutio*,⁵⁷ majd az 1166. évi *Clarendon-i Assize* (törvény)⁵⁸ és a *Northampton-i Assize* (törvény)⁵⁹ tartalmazta először.

Az egyházi és a világi bíraskodás elhatárolásáról szóló *Clarendon-i Constitutio* 1164-ben még csak egy esküdszékhez hasonlító, sajátos fórumot mint szükségmegoldást nevesített arra az esetre, ha egy vagy nos és nagyhatalmú nem klerikus személy ellen senki nem mert önmaga vallomást tenni; ekkor, ha az egyház volt érintett az ügyben, a püspök kérésére a sheriff által kiállított 12 becsületes, a szomszédságból vagy a városból való ember tett esküt, s mondta ki az „igazat” (6. cikkely).⁶⁰ Ha pedig a birtok jogállása volt vitás egy klerikus és egy világi birtokos között, ugyan csak tizenkét becsületes ember tanácskozásával volt eldöntendő: az ingatlan egyházi vagy hűbéri adománynak minősült-e? (9. cikkely).⁶¹

A szintén Clarendonban két évvel később a király által – és a jelen lévő érsekek, püspökök, apátok, főnemesek (*earls*) s az utóbbi kategóriába nem tartozó bárók egyetértésével – kibocsátott, 22 cikkelyt tartalmazó, törvényi jellegű jogforrás (szintén „*assize*”)⁶² eredendően a veszélyes rablók, a gyilkosok és a tolvajok (feltehetően a mai terminológiával nagyobb vagy nagy értékre megvalósult s fővesztéssel járó lopások elkövetői) üldözéséről, megbüntetéséről, illetve proskripciójáról szólt.⁶³ Jellegzetessége a kornak, hogy az oklevél szövege csaknem valamennyi cikkelyében ugyanazzal a szófordulattal tartalmazott utalást arra, miszerint e *törvény időbeli hatálya csupán a trónon lévő király, tehát II. Henrik regnálásának idejére* terjedt ki (*since the lord king has been king*). A precedensrendszer azonban gondoskodott arról, hogy a benne foglalt jogintézmények – utóbb uralkodói megerősítéssel (pl. *Magna Charta*, 1215., 48. cikkely) vagy anélkül – évszázadokig éljenek.⁶⁴

Az 1166. évi törvény *első cikkelye* még csak az említett három bűncselekménnyel összefüggésben rendelt alkalmazni századonként tizenkét, valamint minden faluból (kisebb városból) négy-négy becsületes (*lawful*), korábban nem büntetett férfit a célból, hogy a király utazóbírája előtt *eskü alatt felfedjék* a környékbeli megvádolandó vagy közismerten hírhedt bűnelkövető személyeket. Ha voltak ilyen büntetettek, akkor azokat őrizetbe kellett venni, s a bíró elé vinni, ha pedig a kiküldött bíró csak később törvénykezett az adott helyen (*eyre*), a sheriffnek kellett őket addig fogva tartania. Az egy évtizeddel későbbi Northampton-i királyi rendelkezés kibővítette e norma – tehát a *feljelentési kötelezettség* (*presentment*) – tárgyi hatályát az árulásra, a hamisításra, a gyújtogatásra és a bűnözők rejtegetésére. Az utóbbit az előző törvény is büntetni rendelte, de nem sorolta kifejezetten a bejelentendők közé.⁶⁵ Mindez a magyar nádori közgyűlések funkciójára hasonlított.⁶⁶

A „jelentők” (*presenters*) mint a helyi közösség képviselői egyúttal döntöttek azon kérdésben is, hogy a felemlített személyek tisztázhatják-e magukat istenítélet által, avagy nem. A hidegvízpróbát rendszerint csupán a konkrétan megvádoltakkal szemben alkalmazták, s azt nyomban meg is kellett ejteni; a csak „gyanúsakkal” szemben nem.⁶⁷

A Glanvill-féle jogkönyv noha a hivatkozott törvények után keletkezett, ennek ellenére csak az *emberölés* miatti eljárásokban említette az esküdtek alkalmazását. A műben a büntetőjogi artikulusoknak csupán egy könyvet engedett a szerző: a tizennegyedik – egyben utolsó – rendelkezik a súlyos beszámítás alá eső bűntettekéről, de részben másokról, mint az iménti két jogforrás. (Amint már utaltunk rá korábban: az emberölés, a gyújtogatás, a rablás, az erőszakos közöszülés, a kincslet – különösen fémek – eltitkolása és a hamisítás üldözendő mivoltáról írt.)

56 David. C. Douglas (General Editor): English Historical Documents: Vol. I, c. 500–1042. (Editor: Dorothy Whitelock) London–New York, 1979. 439–442., különösen: 3.1–3.4 pontok; Ralph V. Turner: The Origins of the Medieval English Jury: Frankish, English or Scandinavian? In: Uő.: Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England. London, 1994. 36–38.

57 David. C. Douglas (General Editor): English Historical Documents: Vol. II, 1042–1189. (Editors: David. C. Douglas and George W. Greenway) London–New York, 1981. 766–770.

58 Uo., 440–443.

59 Uo., 444–446.

60 Uo., 768–769.; John Hostettler: The Criminal Jury Old and New: Jury Power from the Early Times to the Present Day. Winchester, 2004. 17. Érdekes és beszédes, hogy Hostettler egy olyan fordítást idéz a 6. cikkelyről, amelyben nem a becsületes (*lawful*), hanem a hűséges (*loyal*) jelző szerepel.

61 Charles Donahue: Proof by Witnesses in the Church Courts. In: On the Laws and Customs of England: Essays in Honour of S. E. Thorne. Editor: M. S. Arnold, etc. Chapel Hill, N.C., 1981. 127–158., különösen: 134–136.

62 Az *assize* szó e helyen egy harmadik jelentésében: jogforrásként értendő. Az angol rendi gyűlés, a Parlament megalakulása (1295) előtt Anglia törvényeinek megnevezése ugyanis nem *Act* volt, hanem számos szót alkalmaztak a király által kibocsátott és a pecsétjével ellátott jogforrásokra. Az angolszász időkből való *doom*, a francia eredetű *ordinance*, az óangol *assize*, a latin *constitutio*, *charta* és *statutum* kifejezéseket vagy ez utóbbiak angol alakját (*carta*, *statute*) egyaránt használták. Ma már nem lehet jogilag pontos különbséget tenni közöttük.

63 Graham Stewart: Britannia: 100 Documents that Shaped a Nation. London, 2012. 38–43., Naomi D. Hurnard: The Jury of Presentment and the Assize of Clarendon. The English Historical Review. 1941. Vol. 56, No. 223, 374–410., Ruszoly József: Európa alkotmánytörténete. Előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről. Budapest, 2005. 211–212.

64 Baker: i. m. 196–204., Breay: i. m. 52.

65 Hostettler: i. m. 17–18., Stewart: i. m. 39.

66 Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 2000. 142–145., Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest–Pécs, 1999. 234–236., Sipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, 1998. 18., 21.

67 Thomas A. Green: Verdict According to Conscience: Perspectives on the English Criminal Trial Jury, 1200–1800. London–Chicago, 1985. 6–9.

A jogkönyv szerint a *köztudomású bűncselekmények elkövetőit* nyomban el kellett fogni akkor is, ha a „magánvádoló” (*special accuser*) nem volt ott, vagy az ügy eleve „közvád” alá tartozott, és biztonságos módon őrizni őket a tárgyalásig. Azonban a terheltet szabadon kellett bocsátani, ha harmadik személy megfelelően jótállott érte minden vádpontban, kivéve, ha emberölés történt. A vádlottra nézve mind a terhelt, mind a mentő körülmények feltárandók s a bíró előtt bizonyítandók voltak – szükség esetén ordáliával.⁶⁸ Az elkövető bűnösségének bebizonyítása után a büntetés – fejesztés, testcsonkítás vagy „egyéb” szankció – a király vagy a nevében ítéelő bíró kegyelmétől függött. Ugyan nem említette a könyv, de bizonyára valamilyen „közvádoló” képviselte a vádat e bűnperekben. Ha viszont a *magánvádoló* – aki minden teljes korú férfi lehetett, még jobbágy is – jelen volt, ünnepélyes esküt tehetett az ügy kivizsgálására. Ekkor az eljárásban a magánvádlónak kellett bizonyítania a terhelt bűnösségét; ha ez nem sikerült és a vádlott mindent tagadott, *bajvívással* lehetett csak az utóbbi terhére dönteni. Ha erre valóban sor került, a felek már nem léphettek vissza, és nem is egyezhettek ki. Ha a vádlott vesztett, kiszabták rá a fenti büntetések valamelyikét, amely egyben teljes jószágvesztéssel járt, s kiterjedt minden örökösére is, ha azonban a magánvádoló szenvedett vereséget, akkor a királyhoz fordulhatott kegyelemért az őt sújtó infámia ellen. A bajvívás így mindig megfontolandó volt, mert visszafelé is „elsülhetett”. A párbajt a vádlott elutasíthatta, ha a hatvanadik életévét betöltötte, vagy súlyos sérülése (csont-, koponyatörése) volt; ekkor a terheltet más istenítéletnek: szabad embernél (*free man, homo liber*) izzó vaspróbának (*per ferrum calidum*), jobbágy esetén pedig vízpróbának (*per aquam*) kellett alávetni.⁶⁹

Az emberölésnek két főtípusát különböztette meg a Glanvill: a gyilkosságot (*murder*), amely alattomban történt anélkül, hogy mások látták volna, valamint a közönséges emberölést (*simple homicide*), mely átfogott minden más elkövetési alakzatot. Gyilkosság miatti eljárásban csak a sértett közeli vérrokonai emelhetek magánvádat, egyéb emberölés esetén rajtuk kívül az is, aki az elhunytak hűbéri szolgálattal vagy egyébként hűséggel (*homage*) tartozott, feltéve, hogy saját maga látta a bűncselekményt s arról nyilatkozni tudott. Ilyen helyzetben rendhagyó módon a feleség is

eljárhatott vádlóként egy másik nő ellen, mivel a néhai férj és felesége jogilag „egy húsból valónak” (*one flesh; una caro sunt uir et uxor*) minősült.⁷⁰

Emberölési ügyekben a vádlott akár kényszeríthető is volt arra, hogy az istenítéletnek alávesse magát akkor, ha menekülés közben fogták el, s ezt megfelelően bizonyították. Csak e ponton említette a jogkönyv szerzője a környékbeliékből álló esküdtszék kötelező alkalmazását (*jury of the countryside*) mint önálló bizonyítási eszközt, azonban érdemi részletezés nélkül. Minden bizonnal a *vádesküdtzékre* hivatkozott. A gyűjtogatásra és a rablásra nem fogalmazott meg külön szabályokat, hanem a rendes bizonyítási eljárásnál írottakra utalt, a többi nevesített bűncselekményhez pedig csak kisebb megjegyzéseket fűzött anélkül, hogy az esküdtszékem említette volna.⁷¹ Az emberölésnél felhozott esküdtszékem azonban a latin szöveg egyértelműen megkülönbözteti a magánjogi *Grand Assize*-től vagy a tényeket megállapító *assize*-től, mivel nem az *assisa* szóval jelöli, hanem a *per juratam patrie* kifejezést használja.⁷²

Ugyanakkor – a hozzá időben legközelebb eső *Northampton-i Assize*-től eltérően – a bűnözők rejtegetéséről és az árulásról a Glanvill-gyűjtemény nem nyilatkozott, beemelte viszont az inkriminált cselekmények közé a legtöbbször kincstári érdeket is sértő kincсреjtegetést; a *lopást* (*theft, furtum*) ellenben a sheriffek s nem a királyi bíróságok elé tartozónak tekintette.⁷³ Az utóbbinál a kollízió feloldása végett megjegyzendő, hogy bár a két fentebb hivatkozott királyi törvény angol szövegfordításai a lopásra szintén a *theft*, az elkövetőjére pedig a *thief* szót használják, a későbbi korokban a nagyobb és a kisebb értékre elkövetett lopásokat következetesen megkülönböztették az angol büntetőjogban (*grand, petty larceny*); e distinkció a büntetés nemét is befolyásolta.⁷⁴ Feltehetően a „theft” a hivatkozott törvényekben a majdani „grand larceny” kifejezéssel rokon, míg a sheriffek grófsági (megyei) bíróságai elé került ügyeken a kisebb lopások (*petty larcenies*) vagy tolvajlások voltak értendők.

Az említett különbségek fő oka és a vádló (*Grand*) *jury* részleteiről való hallgatás nagy valószínűség szerint abból ered, hogy – mint fentebb jeleztük – e jogkönyv elsősorban a *Court of Exchequer* elnevezésű, kincstári és fiskális relevanciájú törvénykezést végző bíróság s egyben számadásvizsgáló szerv „kézikönyvé-

68 Az istenítéletekről lásd: *Ruszoly*: i. m. (5. jegyzet) 575–576.; *Paul R. Hyams*: Trial by Ordeal: The Key to Proof in the Early Common Law. In: *On the Laws and Customs of England: Essays in Honour of S. E. Thorne*. Editor: M. S. Arnold, etc. Chapel Hill, N.C., 1981. 90–126.; *Robert Bartlett*: Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal. Oxford, 1988.; *Adalbert Erler*: Gottesurteil. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. (HRG) I. Berlin, 1971. 1769–1773. hasáb, *H.-J. Becker*: Gottesurteil. In: *Lexikon des Mittelalters*. IV. Weimar–Stuttgart, 1999. 1594–1595. hasáb.

69 Glanvill, XIV. 1. §; *Margaret H. Kerr – Richard D. Forsyth – Michael J. Plyley*: Cold Water and Hot Iron: Trial by Ordeal in England. *The Journal of Interdisciplinary History*. 1992. Vol. 22, No. 4, 573–595.

70 Glanvill, XIV. 3. § (1)–(2) bekezdés.

71 Glanvill, XIV. 2., 4–7. §§.

72 Glanvill, XIV. 3. § (3) bekezdés.

73 Glanvill, XIV. 2., 8. §§.

74 *Hostettler*: i. m. 119.; *Green*: i. m. 106–107.

nek” készült, ahol tisztán büntető ügyek csak ritkán fordultak elő, így a szerző csupán felületesen foglalkozott velük.

Összegzés

A Glanvill-ként ismert jogász és mű az *esküdszék genezisé*n kívül és elsősorban arról tudósít, hogy *honnan indult útjára* a II. Henrikől datált *common law*.⁷⁵ A tartalma szerint ugyanis csak *kevés római jogi hatást* mutat – főleg az általunk nem érintett s a kötelmekről szóló X. könyvében⁷⁶ –, ez azonban természetes: az angol szokásjog fejlődése szempontjából a germán eredetű jogintézmények terjedése volt a legmeghatározóbb, példa rá az esküdszéki rendszer is. Hogy a szerzőnk vagy követője, Bracton jogász gondolkodását a rendszeralkotás és nem csak az asszociáció jellemezte, az kétségtelenül a teoretikus római, de még inkább a praktikus célrelvű kánonjog s a keresztény világnép hatásáról árulkodik,⁷⁷ ám megítélésünk szerint *téves* azon elképzelés, amely mindezt közvetve magára a jogrendszerre is rávetíti.⁷⁸ Annál inkább, mert a kánonjog az angol királyok, a bárók és az egyház háromirányú rivalizálásának 12. és korai 13. századi időszakában – ellentétben a más katolikus országokban tapasztaltakkal – elszigetelődött,⁷⁹ ráadásként az angol jogászképzés kialakuló centrumaiban, az *Inns of Court*-ban a gyakorlati irányú oktatás ugyancsak elvált a korabeli egyetemek elméleti tanításaitól.⁸⁰ A *Tractatus*-ban olvasható *jogintézmények angolszász és normann eredetéről* így általában *nem lehet kétségünk*, még akkor sem, ha latin („római jogi”) terminológiákat felhasználva fogalmazták meg őket, azonban arra

a kérdésre nehéz volna válaszolni: hol húzódik a határ a közös germán örökség és a II. Henrik általi újító folyamat között?

A vizsgált angol *esküdszékek érdekességét* éppen az is adja, hogy egyszerre példák az *új és a hozott intézményekre*: a vád- s a fél évszázaddal későbbi bűnügyi ítélő esküdszékről (*jury*) megnyugtatóan kijelenthető, hogy valóban a 12. századi királyi jogalkotás (*statute law*) továbbfejlesztett eredményei, de a birtokperekben 1189-re már elterjedt másik két típusnak – nézetünk szerint – nem az idézett Clarendon-i törvények voltak az első forrásai. A *birtokjogi esküdszék (Grand Assize)* és a *ténymegállapító esküdszék (assize) gyökerei* talán még a germán őshazába, de mindenképpen korábbra nyúlnak vissza, mint az 1164. vagy az 1166. év: az első Plantagenet-házi király az életre hívott s útjára indított vádesküdszékhez feltehetően a már létező „örökségből”: a magánjogi peres fórumokból merítette a gondolatot. Nehéz volna másként magyarázni azt, hogy a magánjogi esküdszék miként volt elterjedt már a Glanvill-ként ismert jogkönyv keletkezésének idejében – Westminsteren kívül is.

Mindenesetre túlzás nélkül állítható: az angol jogtörténet egyik leginkább időtálló intézménye a II. Henrik és Ranulf de Glanvill korától – egyúttal a nagy rendi mozgalmak „előestéjétől”⁸¹ – dokumentált esküdszék. A többször idézett D. W. Sutherland, a *novel disseisin* típusú birtokperek jeles kutatója, így méltatta: az *assize* „kezdetől fogva sikeres volt, de a hasznosságának és az erejének mértékét igazán a későbbi generációk mutatták meg. Ez a legjobb példája a II. Henrik kormányzatát jellemző magas szellemi nívónak, amely által tudták, miként teremtsenek fejlődőképes és gyümölcsöző jogintézményeket az utókor számára.”⁸²

75 *Ralph V. Turner*: Henry II's Aim in Reforming England's Land Law: Feudal or Royalist? In: Uó.: Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England. London, 1994. 1–15., különösen: 1–2., 12–15.; *Szántó Gy. T.*: i. m. 48–51.

76 *Caenegem*: i. m. (8. jegyzet) 361–363., *Hamza*: i. m. 82.

77 *Maitland*: i. m. xvii–xxxi., *Caenegem*: i. m. (8. jegyzet) 373–386.

78 E nézetet fogalmazta meg a jeles magyar medievista, Bónis György is: „Bracton romanizmusa ma is hevesen vitatott kérdés; kétségtelen, hogy elméleti részeiben sokat vett a római és a kánonjogból, de az átvétel inkább a szakkifejezésekre, fogalmakra, osztályozásokra, mintsem az intézményekre terjedt ki.” – *Bónis György*: A római jog középkori történetének újabb irodalma. Századok. 1962. 3–4. sz. 693–694.

79 *A. L. Morton*: Az angol nép története. Budapest, é.n. 74–75.; *Szántó Gy. T.*: i. m. 56–58. Vö.: *Gergely*: i. m. 111–116.

80 Részletesen lásd *Francis de Zulueta – Peter Stein*: The Teaching of Roman Law in England around 1200. London, 1990. xiii–lxxxiv.

81 *Mezey Barna – Szenté Zoltán*: Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet. Budapest, 2003. 158–163., *R. C. van Caenegem*: Bevezetés a nyugati alkotmányjogba. Budapest, 2008. 107–113., *Földi András* (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. A vonatkozó fejezetet *Kisteleki Károly* írta. Budapest, 2012. 85–89.

82 *Sutherland*: i. m. (31. jegyzet) 42.